

НАЛЕЖНІСТЬ ДО СПІЛЬНОТИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН^А

Проблема належності до спільноти набуває психологічного змісту як більш поглиблений розвиток тієї тези, що сумнівно говорити про існування групи як реального суб'єкта діяльності, абстрагуючись від думки про це тих осіб, яких до цієї групи віднесено спостерігачем. Якщо вважати, що в соціологічному вимірі аналізу індивіди постають^В складниками груп, то психологічний вимір, на нашу думку, дозволяє розглядати групи як складники індивідів (за спосіб уможливлення буття цілого як елемента власних елементів править психічне відображення). Соціально-психологічний висновок намагається синтезувати дані два виміри, розглядаючи другий як критерій першого, і фіксуючи отримане знання в поняттях "згуртованість групи", "спільнота". У такому контексті доречно розрізняти насамперед такі два способи психологічного буття колективного суб'єкта в індивідуальному:

1. "Нерефлексивний, фрагментарний" (або рівень збігів). Ідеться про фіксацію можливостей виникнення ситуативного взаємного підсилювального «ефекту дії» внаслідок збігу (або гармонійного взаємного доповнення) ключових психологічних елементів індивідуальних діяльностей певної множини індивідів. По-перше, це збіг "цілей" (також "інтересів", "потреб", "мотивів", "цінностей", "задач") – усього, що можна об'єднати поняттям "образ бажаного майбутнього". По-друге, це збіг способів досягнення цілей – у психологічній проекції це, очевидно, різного роду психічні автоматизми, насамперед – емоції (а також "стереотипи", "установки", "картини світу", "знання", "навички", "інстинкти", "рефлекси" тощо). Ознака "нерефлексивності" стосується неусвідомлюваності індивідом не так самого по собі змісту певних цілей та способів досягнення їх, як їхнього "групового" характеру, факту наявності і подібності їх у певної множини інших індивідів. Є. Боринштейн [1] одним з ключових критеріїв інтегрованості соціокультурного суб'єкта називає погодженість взаємодії в нестандартних умовах, у мінливому середовищі. Прогностичний критерій і водночас фактичний механізм такої потенційної погодженості можна вбачати в наступному рівні.

2. "Рефлексивний, цілісний" (або рівень гештальту). Тут, по-перше, група постає як певна уявна цілісність, що має для індивіда своє "ім'я" та "обличчя", а по-друге, ці "ім'я" й "обличчя" стають більшою чи меншою мірою складниками власної особистості. Видається, що цей спосіб інтегрує і стабілізує можливості попереднього у формуванні колективного суб'єкта

^А Подається за друк. виданням: Належність до спільноти як соціально-психологічний феномен / Максим Слюсаревський // Психологічні перспективи / Ін-т соціальної та політичної психології АПН України; Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 10. – С. 53-58. – Бібліогр.: 14 назв. – Резюме укр., рос., англ. мовами (с. 131-132).

^В Там само. – Закінч. стор. 53 / поч.. стор. 54.

соціальної дії, у тому числі й компенсуючи дефіцит фрагментарних збігів. Ключовим моментом стає переживання людиною стану “спільності” – відчуття чи сприймання того, що саме ця сукупність індивідів являє собою групу, спільноту [2, стор. 75].

Найбільш популярними психологічними конструктами для осмислення суб’єктивних феноменів належності до спільноти, на нашу думку, стали “ми”-переживання та “самоідентифікація”.

Уведення “ми”-переживання як пояснювального соціально-психологічного конструкту пов’язане з дослідженнями Б.Ф.Поршнева.^c На його думку, антитеза “ми” – “вони” є найбільш давньою і фундаментальною для розуміння внутрішньої мотивації групоутворення та міжгрупової взаємодії [3]. У наш час цю гіпотезу підтверджують спостереження за реліктовими та архаїзованими суспільствами (політичний психолог Д.Ольшанський, наприклад, з особистого досвіду перебування в Афганістані так характеризує місцеві племена: «Їхнє сприймання жорстко поділено навпіл: світ складається зі «своїх» та «чужих». “Єдність” у взаєминах всередині свого роду протиставлено хитрій “політиці” у взаєминах з чужими. Там усе правомірно заради досягнення власної вигоди”[4, стор. 326-327]).

Докладний аналіз феномена "Ми" як "такого стану особистості, коли індивідуальна свідомість витісняється, замінюючись різними формами групової свідомості» здійснив П.Горностай. Дослідник зазначає, що індивіда, охопленого цим феноменом, «перестає бентежити навіть можливість власної загибелі», і наводить як ілюстрацію слова персонажа відомої кінострічки: “Страшно помирати, коли ти один. А коли гуртом – то дрібниці, можна навіть пожартувати” [5]. Отже, слід, мабуть, говорити про потребу визначення певного оптимуму інтенсивності “ми”-переживань – так, щоб дотримувався баланс між процесами соціалізації та індивідуалізації особистості.

Дотичним до феномена "Ми" видається механізм “емпауерменту” (“уповноваження”), описаний Л.А.Найдьоновою: “Коли людина включається в боротьбу, коли вона відстоює не тільки свої індивідуальні інтереси, а захищає спільноту, виникає емпіауермент. Відчуваючи себе уповноваженою від спільноти, людина долає своє відчуття жертви, відчуває себе сповненою додаткової сили, сенсу, ресурсу, здатною до влади”. При цьому домінують сильні моральні переживання: справедливості, права. “Пережитий суб’єктом стан емпіауерменту включається до найбільш значущого, справжнього, насиченого смыслом особистого досвіду, що зберігає свій енергетизуючий ресурсний потенціал упродовж тривалого часу після завершення подій” [2, стор. 77-78].

Конструкти, пов’язані з “ми”-феноменологією використовуються насамперед як теоретична основа соціально-психологічних інтерпретацій, тоді як на рівні емпіричних досліджень більш продуктивними, схоже, стали пояснювальні моделі, що центруються довкола “Я”-образу особистості,

^c Там само. – Закінч. стор. 54 / поч.. стор. 55.

зокрема конструкт “(само) ідентифікація”. Ідеться про оцінювання людиною самої себе шляхом приписування собі (або заперечення у себе) певних рис та ознак, які неодмінно стають спільними для неї і ще багатьох людей, а з іншого боку – відрізняють її від багатьох. Оскільки йдеться про “образи” – групи, себе – то^D активно використовується психосемантичний дослідницький інструментарій.

О. Бичко доходить висновку, що в більшості досліджень, які так чи інакше стосуються вивчення феноменологічного поля, наприклад, етнічної ідентичності, автори традиційно визначають три її показники: актуальність; значущість; валентність. Для визначення перших двох у власному дослідженні О. Бичко скористався з тесту М. Куна та Т. Макпартленда “Хто Я”. Валентність визначалась за допомогою методики незакінчених речень “Україна – це ...” та “Українці – це ...” з подальшим підрахунком сумарних значень позитивних, негативних і нейтральних визначень за даними етнонімами. Для визначення “знаку” тих чи інших конкретних визначень дослідник може вдатись до методу експертних оцінок [6].

На думку О. Васильченко, “можливість ідентифікації передбачає існування психологічної близькості з “прототипним членом групи” – його образ уособлює риси-еталони групи. ...Якщо респондентові запропонувати оцінити певні рольові прототипи за шкалами-дескрипторами семантичного диференціалу, то “ролі-прототипи”, які є значущими для людини, тобто які посідають важливе місце в Я-концепції, матимуть схожі конотативні значення з образом власного Я. Чим ближчими будуть описи певних “ролей-прототипів” до опису власного Я, тим більш домінуючою в усвідомленні людиною власного Я є група, типовим представником якої є оцінений прототип” [7, стор. 24]. У цьому дослідженні Васильченко визначила 9 ролей: ”Я”; ”типовий сучасний українець”; ”типова сучасна українка”; ”типові сучасні українці очима інших національностей”; ”мій друг”; ”мій недруг”; ”ідеальна людина з погляду суспільства”; ”невдаха”; ”соціально успішна людина”. Далі аналізувалась дистанція між цими ролями в семантичному просторі з народних ідіом [7].

У дослідженні В. Горбунової за об’єкти оцінювання було взято десять етнічних груп – українці і ще дев’ять, критеріями відбору яких стали контактність та поінформованість про них української молоді. Для виокремлення конструктів (параметрів міжетнічного оцінювання та порівняння) у репертуарних гратках використовувався “метод тріад” [8]. Такими є успішні зразки наукового вивчення значною мірою усталених ідентичностей.

У праці Н. Коваліско представлено спробу проблематизувати усталену палітру групових ідентичностей з огляду на процес суспільних змін: “Багато колишніх ідентичностей існують як порожні оболонки, як найменування (номінації), що втрачають свій сенс і реальну основу.^E Водночас нові

^D Там само. – Закінч. стор. 55 / поч.. стор. 56.

^E Там само. – Закінч. стор. 56 / поч.. стор. 57.

ідентичності – вельми реальні, але при цьому ще не одержали своєї назви”. Щоб виявити ознаки цих “нових” соціальних ідентичностей (потенційних спільнот, на нашу думку), потрібно спонукати респондентів до соціального порівняння з вербалізацією його критеріїв, і, виявляється, непоганий спосіб це зробити – почати з пропозиції віднести себе до певної вертикальної страти, що уявляється як сходинка соціальної драбини (найчастіше – за 10-бальною шкалою) [9, стор. 96, 103]. Отже, індивідуальна мотивація соціальної ідентифікації тісно пов’язана з проблематикою вертикальної соціальної мобільності – прагненням до вищого статусу. Це, на наш погляд, означає, що феномени “групового нарцисизму” (тенденції членів всіх малих і великих груп сприймати себе дещо краще, ніж інших [10]) слід розглядати в єдності з феноменами на кшталт “глорихантерства” (“полювання за славою”, готовності приєднуватись до того, хто щойно переміг). Інакше довелося б уважати спільноту за майже невразливу.

Самохарактеристики особистості можуть бути більш чи менш узгодженими між собою (з точки зору певного раціонального – психологічного або непсихологічного – ідеалу їх належної цілісності). Подібне розуміння проблеми, на наш погляд, пропонує В. Кайгер: так звані “номінації”, зорієнтовані насамперед на “значеннєво-комунікативний” результат, можуть не забезпечуватися адекватним доповненням на “емоційно-смісловому” рівні, зрештою, суперечити одна одній і загрожувати особистості фрустрацією [11]. У цьому контексті, наприклад, можна розглядати феномени “кентавризму” [12] і навіть “внутрішню еміграцію” [13]. Водночас певні внутрішні конфлікти особистості, очевидно, є природними й неодмінними. Кайгер вважає за типові конфлікти між ідеальним та актуальним або реальним Я особистості [11, стор. 71]; а на думку О. Васильченко, “помірне (неконфліктне) розходження між “Я” актуальним і ідеальним є неодмінною умовою для подальшого зростання особистості” [14, стор. 126].

Отже, теоретичним підґрунтям досліджень психологічних феноменів належності до спільноти здебільшого є конструкт “ми”-переживання; методологічним – конструкт Я-образ (Я-концепція) з наступною психосемантичною методичною операціоналізацією, і при цьому психологічний аналіз спрямований на виявлення відношень (дистанція, узгодженість) між певними ключовими елементами образу групи членства і Я-концепції особистості. Відповідно вирисовуються такі потенційні завдання корекційного психологічного втручання, як оптимізація рівня інтенсивності “ми”-феноменів та внутрішніх конфліктів ідентичності особистості.^F

^F Там само. – Закінч. стор. 57 / поч.. стор. 58.

Література

1. Боринштейн Є. Соціокультурні особливості мовної особистості //СП. – 2004. - №5. - С.63-72.
2. Найдьонова Л.А. Емоційні стани учасників масових політичних акцій у контексті різних територіальних спільнот //Наукові студії із соціальної та політичної психології. Зб. статей. Вип.12(15). – К.: ІСПП АПНУ, 2005. – С.71-86.
3. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. – М.: Наука, 1979.
4. Ольшанский Д.В. Политическая психология. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
5. Горностай П.П. Психологічний феномен “Ми” //Соціальна психологія. – 2006. – №2. – С.88-96.
6. Бичко О. Регіональні особливості параметрів етнічної ідентичності студентської молоді //Соціальна психологія. – 2004. - №3. - С.72-81.
7. Васильченко О. Методи психосемантики в дослідженні соціальних уявлень //Соціальна психологія. – 2004. - №2. - С.19-37.
8. Горбунова В. Структура психосемантичного дослідження //Соціальна психологія. – 2007. - №1. - С.170-178.
9. Коваліско Н. Соціальна ідентичність як чинник соціальної стратифікації //Соціальна психологія. – 2006. - №4. – С.94-106.
10. Горностай П.П. Методи дії у розв’язанні психологічних проблем суспільного життя //Наукові студії із соціальної та політичної психології. Зб. наук. статей. Вип. 12(15). – К.: ІСПП АПНУ, 2005. – С.38-48.
11. Кайгер В. Одиниці самосвідомості як елементи етнопсихологічного “образу Я” особистості //Соціальна психологія. – 2006. – №6. – С.68-71.
12. Косенчук Л. Непарадоксальна парадоксальність кентавризму //Соціальна психологія. – 2004. – №1. – С.64-71.
13. Іванова О. Феномен внутрішньої еміграції //Соціальна психологія. – 2003. – №1. – С.53-63.
14. Васильченко О. Уявлення молодих українців про українців //Соціальна психологія. – 2003. - №1. - С.123-133.